

500 DE ANI DE LA FONDAREA PRIMEI TIPOGRAFII ROMÂNEȘTI

Mihalache TUDOR

Istoria politică a Țărilor Române la începutul veacului al XVI-lea este dominată de influența tot mai accentuată a Imperiului Otoman care, după căderea Constantinopolului (1453), își îndreaptă armata către statele ortodoxe din Balcani care își pierd pe rând ființa politică, cu toată rezistența lui Mircea cel Bătrân, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare, Iancu de Hunedoara și ajung vasale sultanului căruia îi plăteau tribut anual, fixat de turci atunci când domnitorii primeau firmanul de investire. Toate popoarele Europei orientale au păstrat amintirea vie și tradițiile Bizanțului dispărut – „campionul creștinătății, apărătorul civilizației, educatorul Orientului slav”, tradiții transmise statelor din regiunea dunărean-carpatică.

Vasale multă vreme turcilor, cele trei provincii românești își păstrează neștirbită credința ortodoxă, singura mângâiere și singura îndrumare culturală ce le mai rămăsese. Viața bisericească se dezvoltă greu, dar se consolidează, mitropoliile întemeiate aproape o dată cu statele (mitropolia Țării Românești la 1359), se reorganizează, sunt înființate episcopii noi (la Buzău în 1500-1504), sunt numiți episcopi, preoți și egumeni care lucrează fără preget spre binele poporului, cum foarte frumos spune Nicolae Iorga – „Mitropoliții, episcopii, egumenii și așa de adeseori și smeriții călugări, ori umilii preoți de mir au dăruit poporului, ei singuri aproape, toată învățătura, au înzestrat neamul cu o limbă literară, cu o artă în legătură cu gustul și nevoile lui, au sprijinit statul, fără să se lase a fi înghițiți de dânsul, au călăuzit neamul pe drumurile pământului, fără a-și desface ochii de pe cer”.

Un astfel de călugăr aduce Radu cel Mare în țară, Macarie (sârb de origine), îl așează la mănăstirea Dealu, îi pune la dispoziție o tipografie și, cu cheltuiala voievodului, tipărește pentru prima dată în țara noastră, trei cărți – Liturghierul (1508), Octoiul (1510) și Tetraevanghelul (1512), toate în limba slavonă. 180 de ani mai târziu, alt domnitor iubitor de cultură, Șerban Cantacuzino, prin osârdia episcopului Mitrofan (1691 episcop la Buzău) tipărește Biblia de la București, prima biblie în limba română (1688) pusă

gratuit, la dispoziția bisericilor și mănăstirilor din cele trei provincii românești „pentru cea de obște trebuință s-au dăruit neamului românesc”.

Biserica Ortodoxă Română a ținut să evidențieze aceste două mari evenimente culturale decretând anul 2008 ca an jubiliar dedicat împlinirii a 320 de ani de la editarea Bibliei în limba română și 500 de ani de la fondarea primei tipografii românești.

Trei scurte contribuții, în cele ce urmează, aduc în atenție cele două evenimente naționale și evidențiază aportul episcopului Mitrofan la tipărirea primei Biblii românești, la înființarea tipografiei de la Buzău și la tipărirea pentru prima dată a unei cărți de slujbă, Mineiul, cu regulile de aplicare (tipicul) în românește, „o lucrare revoluționară, de cel mai mare folos pentru neam...” cum spune N. Iorga.

Mineiele episcopului Mitrofan – 1698

În acest an jubiliar – 2008 – dedicat Sfintei Scripturi și Sfintei Liturghii, nu pot trece cu vederea o carte și un episcop care a contribuit din plin la tipărirea Bibliei de la București și care, zece ani mai târziu, când era episcop de Buzău, tipărește în tipografia episcopiei Buzăului Mineiele – 1698.

„Numit episcop de Buzău la 10 iunie 1691, Mitrofan reprezintă încă acolo, în colțul de către Moldova lui, curentul românesc pe care-l începuse dascălul lui, acum pribeag în Polonia”¹.

Mitrofan, moldovean de origine (?), egumen la mănăstirea Bisericieni din Moldova, episcop de Huși (1683-1686) unde lucrează cu mitropolitul Dosoftei până când acesta pleacă în Polonia; trece în Țara Românească și se pune în slujba activității rodnice a domnitorilor Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, ajungând conducătorul tipografiei domnești din București și îngrijitor și corector al Bibliei de la 1688. În 1690 mai păstra titlul de episcop al Hușilor iar la 10 iunie 1691 este episcop de Buzău „pentru merite deosebite și cu sprijinul fraților Greceanu” cu care a colaborat la tipărirea Bibliei.

Iată-l așadar pe Mitrofan „îngrijindu-se de buna chivernisire a treburilor gospodărești ale Episcopiei de la Buzău”, înființând tipografia domnească în care tipărește cu iuțea de invidiat pentru vremurile acelea, și chiar pentru ale noastre, 20 de cărți doar în 11 ani – 1691-1702 (10 după M. Păcurariu, 31-32 după I.P.S. Antonie Plămădeală). Ținând cont și de grija și frumusețea tipării: pagini încadrate în chenare, unele cu vignete și gravuri, avem în față un mare tehnician tipograf care ne dezvăluie simțul său artistic, iscusința și îndemănare,

¹ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, București, 1932, p. 13.

dar și un neobosit muncitor care „lucra cu mare sânguire”, „că și noaptea am făcut-o în unele vremi în loc de zi” (prefața la Mineie).

„Adept al introducerii limbii românești în slujba Bisericii, așa cum dorise Dosoftei al Moldovei... urmă această lucrare revoluționară, de cel mai mare folos pentru neam, dar tipăritorul nu cuteză ori nu putu să deie în românește decât tipicul și nu cântările înșeși rămânând în slavonă”². Nu cred că Mitrofan „nu cuteza”, ci mai repede „nu putu”, deoarece acest lucru nu se putea face dintr-o dată: mai întâi trebuiau traduse cărțile în românește, fapt ce necesita o muncă migăloasă și de mare răspundere, precum și o luptă cu adepții curentelor slav și grecesc. Apoi, această carte, ca și Octoiul, Triodul și penticostarul, cuprindea cântări care puneau multe probleme adaptării textului original la cel românesc, deci o nouă versificare cu respectarea formulelor muzicale. Era greu să găsești cunoscători ai limbii eline și ai muzicii bisericești, așa cum spune N. Iorga: „Era greu a pune cuvinte românești pe melodiile obișnuite”. Astfel că aceste cărți au fost tipărite „din grecește numai cu tipicul, sinaxarele și cetaniile (paremiile), lăsându-se în limba slavonă cântările”³.

Mineiul de la Buzău este o carte care cuprinde viața sfinților și slujba celor 12 luni ale anului bisericesc începând cu luna septembrie: cântări zilnice la Vecernie și la Utrenie (când este cazul se dau și explicații pentru Sfânta Liturghie), tropare, condace, mărimuri, canoane, luminânde, stihiri la laude. Credincioșii nu înțelegeau limba slavă, pe care n-au vorbit-o și n-au scris-o niciodată (se scria doar în cancelariile domnești), preoții de la țară și mulți de la oraș slujeau mecanic, fără să înțeleagă ce citesc sau spun, motiv pentru care Mitrofan văzând că „orânduiala Besearicii nu se făcea deplinu, nici viețile sfinților se citiia, ascultătorii neînțelegându și prooroceștile cetanii – înțelese doar după acel sunet cu care se mulțâmiau grecisanții: *aramă sunând era, au țimbale strigându să auzia*, grăbește tipărirea scoțând cele 12 mineie în 11 luni, având tipicul, paremiile, sinaxarul în limba noastră traduse și de Radu Greceanu... proclamând, se poate zice, introducerea limbii românești în slujba Bisericii, așa cum dorise Dosoftei al Moldovei”⁴ și cum va reuși curând Antim Ivireanul. Și motivează episcopul (în Evhologhion, anul 1699) „că cele mai dinainte tipărite (cărți) nu sunt cu tipicul românesc, drept aceea m-am îndemnat de am tipărit cu toate învățăturile românești pentru înțelegerea tuturor”⁵.

Mineiul din 1698 poate fi considerat prima tipăritură în care se introduce limba română în slujbele Bisericii noastre. Și Mitrofan face aceasta nu doar

² Idem, p. 14.

³ Idem, p. 15.

⁴ Idem, p. 14.

⁵ Pr. Gabriel Cocora, *Un mare tipograf român... episcopul Mitrofan al Buzăului*, în „BOR”, nr. 9-12/1977, p. 992.

pentru munteni, ci „spre folosul de obște al neamului românesc... dându-le la pravoslavnici în dar ... la un norod întreg, celor din casa Bisericii noroade: rumânilor, Moldovenilor și Ungrovlahilor...”⁶.

Să dai o carte în dar nu este la îndemâna oricui, mai ales o carte în 12 volume care însumau, la un loc, 1596 pagini mari. Nu cred că Mitrofan era așa de bogat, el care „făcea din noapte zi, care stătea în rând cu ceilalți”, „prin osârdua și prin nevoința iubitorului de ostenele: Mitrofan episcopul de Buzău” (Evhologhion), „însuși episcopul Buzăului chir Mitrofan fiind tipograf” (Mineie). Avea însă, de partea lui, pe domnitorul Constantin Brâncoveanu „den porunca și cu toată cheltuiala luminatului domn Io Constantin Voievod”. Episcopul propunea ce cărți trebuiau Bisericii, deci el era inițiatorul, mintea, dar mai ales el era truditul, cel care ara, semăna, plivea, aducea și dăruia românilor rodul minții și al mâinilor lui, ajutate cu multă dărnicie de cel ce pentru credința lui a fost omorât împreună cu fiii și sfetnicul său, de către turci. Și cartea nu era tipărită și legată oricum, ci prezenta gravuri sau frontispicii, chenare tipografice, în special pentru Mineie, pagina de titlu „în chinovar roșu și negru, încadrat sus de un frontispiciu gravat în motive vegetale, incluzând trei imagini, ingenios plasate... iar textul încadrat în linii și în compoziții tipografice, degajă lumina și distincție”⁷. Literele inițiale ornamentate, pagini cu medalioane de sfinți la mijloc, eleganță în punerea în pagină, textul cu litera mărunță, pagina aerisită, iată doar câteva criterii care fac din tipăriturile lui Mitrofan adevărate monumente de artă tipografică. „Mineiele de Buzău rămân, una din cele mai frumoase și mai impozante produse ale tipografiei noastre” iar Triodul (1700) o „capodoperă a vechii noastre tipografii”. Episcopul Mitrofan rămâne un tipograf neîntrecut în Episcopia Buzăului până la Chesarie în secolul al XIX-lea. Neîntrecut, pentru că el traducea, cunoștea câteva limbi de circulație universală, făcea versuri, deci era poet, corecta, grava, critica, era, putem spune, un adevărat artist și un mare patriot care a ridicat Buzăul la nivelul marilor orașe ale Țării și chiar ale lumii, unele tipărituri ale lui fiind cunoscute la Londra, Paris, Viena, Hamburg, Moscova ș.a. A fost un adevărat revoluționar cultural care a adus limba română la rolul ei firesc, adică acela de a fi înțeleasă de poporul credincios care o vorbea”. Căci așa cum spune Sf. Apostol Pavel: „Dacă prin limbă nu veți da cuvânt lesne de înțeles, cum se va cunoaște că ați vorbit. Veți fi niște oameni care vorbesc în vânt... căci dacă mă rog într-o limbă străină, duhul meu se roagă dar mintea mea este neroditoare... Dar în Biserică vreau să grăiesc cinci cuvinte cu mintea mea, ca să învăț și pe alții, decât zece mii de cuvinte într-o limbă străină” (I. Corinteni, 14, 9-19).

A fost patriot, susținând „înființarea de școli pentru copii (la Focșani) și a

⁶ Idem., p. 992.

⁷ Idem., p. 993.

sprijinit pe cele existente tipărend cărțile necesare”. Grija pentru cultura poporului, pentru educația copiilor și-o manifesta în prefața Psaltirii din 1701, spunând că această carte lipsește de pe la biserici, dar lipsește „și pe la școala pentru învățătura copiilor”, deci Psaltirea era și manual de citire pentru copii.

A fost un mare pedagog care a format în jurul său „o adevărată școală de ucenici și meșteri tipografi” care apoi i-au fost de folos și au dus mai departe arta tipografică.

A fost un vrednic lucrător în ogorul Bisericii și al Patriei, învățat dar modest, care, observând că cei doi domni ai Țării Românești, Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu încearcă să „înlocuiască puterea armelor cu cea a culturii”, trece de partea lor și, împreună cu învățații frați Greceanu și stolnicul Constantin Cantacuzino ajută la introducerea limbii române în Biserică, înscriindu-se „cu cinste printre ctitorii de vrednică pomenire ai culturii și limbii românești”.

A fost „un nou Coresi” cum îl numea Iorga, iar Melchisedec al Romanului îl prezintă drept „unul din pușinii ierarhi ai vechimii noastre românești, renumit prin învățătura lor”.

Am ținut să evidențiez aportul cultural al acestui episcop al Buzăului (ținut care a fost, „alături de cel al Neamțului și al Olteniei - cu Vodița, Tismana și Cozia - unul din centrele de iradiere și de trăire mai intensă a vieții spirituale”)⁸, care face parte dintr-o „lume de sfetnici încercați și căliți în lupta cu valurile istoriei, păstrători în adâncuri ai unor comori de simțire, gândire și expresie ce așteaptă să fie aduse la lumină și care pot să îmbogățească pe cei de azi”⁹. Pe cei de astăzi care, ca și acum 300 de ani, trebuie să lupte nu pentru introducerea limbii române, pentru care au luptat înaintașii, ci pentru afirmarea ființei noastre naționale, morale și spirituale, aducându-și astfel aminte de ei, de cei care ne-au grăit cuvântul lui Dumnezeu..., care ne-au învățat să „nu ne lăsăm furați de învățăturile străine și... privind cu luare aminte cum și-au încheiat ei viața, să le urmăm credința” (Evrei, 13, 7-9).

„Cum și-a încheiat Mitrofan viața?” Așa cum a trăit: simplu, smerit și credincios. Nimeni nu spune (nu știe) când și unde s-a născut: „Cel ales la 10 iunie 1691 (la Buzău) era originar din Moldova (?), călugărit la mănăstirea Bisericiani...”¹⁰. Nimeni nu spune (știe) când a murit: „Și-a dat obștescul sfârșit în vara (toamna) anului 1702, căci la 3 octombrie era ales ca episcop „dascălul

⁸ Pr. Prof. dr. Dumitru Stăniloaic, *Momente din vechea spiritualitate a ținutului Buzăului*, în „Spiritualitate și istorie la Întorsura Carpaților”, vol I, Buzău, 1983, p. 342.

⁹ Dan Zamfirescu, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 70.

¹⁰ Pr. Prof. dr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, București, 1992, p. 169.

chir Damaschin”¹¹. A fost un episcop smerit? Cred că da, dar l-au mai smerit și alții, căci nici domnitorul, nici patriarhul Dositei al Ierusalimului nu amintesc nimic despre el în prefața Bibliei de la București și, dacă nu s-ar fi găsit cineva să pună la sfârșitul cărții o notiță (poate chiar Mitrofan), nici nu s-ar fi știut că „a tot meșteșugul tipografiei și indriptării cuvintelor rumânești ostenitoriu, de Dumnezeu iubitorul Mitrofan, episcopul de Hus”.

Semne de identificare pentru episcopul Mitrofan nu prea sunt: la Buzău nu i se cunoaște mormântul, dar „în istoria culturii românești există atâtea astfel de semne, încât chipul său se conturează limpede, viu și frumos, din tot ce a făcut pentru neam, pentru limba românească și pentru noi toți”¹².

Într-adevăr, la Buzău nu se știe unde-i este mormântul, dar ce a făcut el pentru episcopia Buzăului și pentru Țara Românească se evidențiază frecvent, iar tipăriturile sale sunt așezate la loc de cinste între Biblia lui Șerban Cantacuzino tipărită de el când era la București (1688) și între Biblia, tipărită în 5 volume, tipărită după moartea lui, la Buzău (1854), în Muzeul Bisericesc al Eparhiei Buzăului și Vrancei, o realizare de seamă a Prea Sfințitului Părinte Episcop Epifanie, amenajat în fosta clădire a seminarului teologic ridicată de episcopul Chesarie în anul 1838 și dat în folosință în anul 2007 cu ocazia împlinirii a 25 de ani de arhipăstorire a Prea Sfinției sale la Buzău. Și iată cum un „locaș de cultură prin instrucție didactică”, adus la frumusețea cea dintâi și modernizat după timpurile pe care le trăim, devine „făuritor de cultură prin educația pe care o dă arta bisericească”, muzeul cuprinzând icoane vechi, obiecte de cult, sculpturi, argintărie și, mai presus de toate, cărți liturgice din secolul al XVI-lea până azi, cărți care îl confirmă pe Dumnezeu și înalță omul către cer, muzeu și cărți care așteaptă să fie cercetate de doritorii de artă și de cultură din Buzău și din toată țara.

Biblia de la București - 1688

Pentru Țările Române veacul al XVII-lea înseamnă noi și stăruitoare eforturi de a-și menține pozițiile și de a-și întări și consolida țara și armata spre a se putea opune dominației tot mai accentuate a Imperiului Otoman care ne limita (reprima) libertatea de mișcare spre visul de independență și unire a tuturor românilor dorit și realizat pentru foarte scurtă vreme de Mihai Viteazul (1600).

Dacă politic n-am reușit mare lucru, pe plan cultural spiritual românesc, liber de-acum și scăpat de apăsarea limbii slavone care pierdea teren vizibil, spiritul românesc reușește să își găsească forme noi de manifestare în graiul

¹¹ Idem. p. 171.

¹² Antonie Plămădeală, *Episcopi ai Buzăului în cultura română*, vol. II, p. 62.

țării: se alcătuiesc cronicile țării, se fixează limba literară, se creează opere de literatură și de artă care se impun ca valori permanente în istoria culturii românești și universale.

Pe plan religios se ascute lupta împotriva acțiunilor prozelitiste protestante și catolice. Ierarhii din cele trei provincii românești luptă din greu împotriva propagandei calviniste, mai ales în Ardeal, unde apar o serie de cărți religioase cu vădite intenții de denigrare a Bisericii Ortodoxe: Catehismul calvinesc (1640-1642), tipărit în limba română, despre care mitropolitul Varlaam al Moldovei spunea că „este plin de otravă de moarte sufletească” și, conștient de rolul ce revenea ierarhilor din Țara Românească și Moldova, de a apăra ortodoxia românească din Transilvania, convoacă un sinod (probabil la Iași) și, împreună, munteni și moldoveni dau o replică pe măsură, tipărind Răspunsul împotriva Catehismului calvinesc. Calvinii contraatacă și, cu impertinența care le era caracteristică, își intitulează broșura publicată la Alba-Iulia în 1656, „Scutul Catehismului, ca răspuns den Scriptura Svântă, împotriva răspunsului a doao țări fără Scriptură Svântă”.

Iată-ne așadar, acuzați că nu avem Scriptură Sfântă, deși, încă înainte de publicarea răspunsului lor apăruse la Alba-Iulia Noul Testament (1648), prima traducere integrală a Noului Testament în românește într-o limbă plăcută, apropiată de a poporului, de o mare frumusețe literară, în Predoslovia către cititori arătându-se înalta semnificație de crez unitar românesc: „Noi dreptu aceia ne-amu silitu, de încât am putut, să izvodim așa cum să înțeleagă toți, iară de nu voru înțelege toți, nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfiret rumânii printr-alte țări, de s-au amestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăiesc toți într-un chipu”¹³.

Au apărut și alte cărți românești în cele trei provincii din grija ierarhilor ce au păstorit în acest secol de luptă, de mare folos preoților care au știut și s-au străduit să țină strâns uniți lângă Biserică și în legea strămoșească pe credincioșii care găseau în „Biserică mângâierea, încurajarea, credința că așa cum Iisus Hristos a fost răstignit și a înviat și răstignirea poporului român va fi calea spre înviere, spre biruință”¹⁴.

Dacă ne referim numai la Țara Românească, putem spune că din tipografiile înființate la București, Snagov, Buzău, Rm. Sărat și Târgoviște, au ieșit zeci de lucrări de slujbă bisericească și de zidire sufletească, toate cu scopul apărării ortodoxiei și al introducerii limbii române în Biserică.

Toată această activitate culturală de traducere și tipărire în limba română a continuat cu apariția Bibliei de la București în anul 1688, numită și Biblia lui

¹³ Noul Testament, Ed. Episcopiei Ortodoxe Române a Albei-Iulii, 1988, p. 116.

¹⁴ Nicolae Mladin - mitropolitul Ardealului, *BOR - una și aceeași în toate timpurile*, 1968, p. 13-14.

Șerban Cantacuzino.

Carte de bază în istoria religioasă și în literatura românească, operă de mari proporții pentru sfârșitul veacului al XVII-lea, o carte în format mare, de 944 de pagini, textul imprimat cu litere mărunte pe două coloane. Tipărirea a început la 5 noiembrie 1687 și s-a terminat în septembrie 1688. Șerban Cantacuzino moare în luna octombrie 1688, în locul lui fiind numit Constantin Brâncoveanu (28 octombrie 1688). Deci Biblia a fost tipărită în timpul domniei lui Șerban Cantacuzino „și cu îndemnarea dumnealui Constantin Brâncoveanu, marele logofăt, nepot de soră al Măriei Sale, carele, după prestăvirea acestui mai sus pomenit domnu... pre dumnealui l-au coronat cu domnia...” așa cum scrie în pagina de titlu.

Considerată un „monument literar de limbă... și un act editorial fără egal la traducerea căruia au contribuit mari cărturari ai vremii, lucrarea a avut la bază Noul Testament de la Alba-Iulia (1648)”, în timp ce pentru Vechiul Testament a fost folosită traducerea făcută de Nicolae Milescu, Spătarul moldovean. Textul întreg a fost revăzut de cărturarii munteni Radu și Șerban Greceanu, îndrumați de marele cărturar Constantin Cantacuzino și, probabil, ajutați de unii cărturari greci din care se găseau destui la acea vreme în țară.

Pentru noi buzoienii este o mare mândrie să consemnăm că cel ce a făcut „diortosirea” textului a fost Mitrofan, viitorul episcop de Buzău, așa cum menționează o însemnare de pe ultima pagină a Bibliei s-a ostenit „de tot meșteșugul tipografiei și indireptarii cuvintelor rumânești”. Iată-l, așadar, pe ucenicul lui Dosoftei și fost episcop de Huși, conducător al tipografiei din București inițiind și desăvârșind în tainele meșteșugului de tipograf pe viitorul mitropolit al Țării Românești, Antim Ivireanu, cel ce avea să desăvârșească actul de introducere a limbii române în slujbele Bisericii și făurirea unei limbi liturgice românești, folosită până azi.

Expresie a unității românești, prin participarea celor trei provincii la tipărirea și prin larga circulație în toate ținuturile românești, precizează în titlu că s-a tipărit „spre înțelegerea limbii românești” și „pentru cea de obște priință s-a dăruit neamului românesc”.

„Biblia de la București este o elocventă, strălucită și netrecătoare sinteză care unește într-un întreg - purtând însă pecetea îmbunătățirii -, tezaurul de grai, de simțire și de cugetare al întregului neam românesc. Ea este temelul sănătos și trainic pe care s-a dezvoltat, printr-un întreg proces de creație și selecție, limba noastră literară de azi”¹⁵. Așa scria P.F. Părinte Teoctist la praznicul Adormirii Maicii Domnului din anul 1988, la retipărirea Bibliei lui Șerban Cantacuzino după 300 de ani și tot atâția ani de la începutul domniei

¹⁵ Biblia, adică Dumnezeiască Scriptură a Vechiului și Noului Testament, retipărită după 300 de ani, București, 1988, Cuvânt înainte al PFPP Teoctist.

celui care avea să se sacrifice pentru credința lui ortodoxă. Ca și prima Biblie, și cea din 1988 este tipărită tot la București cu binecuvântarea P. F. P. Teoctist, are 983 de pagini mari, doar cu 39 de pagini mai mult decât prima; este tipărită în două coloane verticale pe pagină: pagina din stânga în românește cu litere chirilice, pagina din dreapta, în românește cu litere latine. Sunt înscrise în chenare frumoase, cu litere roșii și negre doar pagina de titlu de interior, pagina cu stema țării românești și pagina de început a Bibliiei. Scrisul cu literă mică, bine aerisit și ușor de citit, pentru care au lucrat cu multă râvnă și devotament „un mănunchi de reputați slujitori și cunoscători ai scrisului românesc”, redactori, graficieni, corectori și mulți alți ostenitori.

Nu îndrăznesc să fac o comparație, dar dacă la prima Biblie osteneau episcopul Mitrofan, „cu tot meșteșugul tipografiei și îndiriptării cuvintelor rumânești...”, frații Greceanu, stolnicul Constantin Cantacuzino și alți doi-trei învățați, la cea din 1988 osteneau 26 de profesori doctori, cercetători științifici, pentru transcrierea textului chirilic, zece profesori doctori pentru controlul filologic și încă vreo 20-30 de alți truditori, vedem câtă nevoință, câtă putere de muncă și ce tărie aveau înaintașii noștri care, în doar 11 ani reușeau să tipărească, numai la Buzău, 10 cărți (după Istoria Bisericii Ortodoxe Române), 20 după aprecierile părintelui Gabriel Cocora, din care unele în 12 volume (Mineiul). Biblia din 1688 „trebuie să spunem ceea ce nu s-a subliniat până acum, este cea dintâi traducere, integrală, reînnoită lexical, stilistic și literar, fiindcă toate celelalte din sud-estul Europei au rămas ca expresie la formele tradiționale până în secolul al XVIII-lea... La trei sute de ani de la apariția ei și de la urcarea la tron a lui Constantin Brâncoveanu, care s-a îngrijit de tipărirea ei, spiritualitatea timpului nostru cinstește, prin ediția jubiliară din acest an, memoria tuturor celor care s-au străduit, cu suflet și minte românească să dureze un edificiu nepieritor”. „Căci, dacă ne-am imagina fiecare carte importantă din literatura română veche pe întinsul țării, sub forma unui edificiu în stil arhitectonic propriu, atunci Biblia lui Șerban Cantacuzino este cel mai impunător și complex palat, prin stilurile și culorile sălilor lui interioare variate, reprezentate cu artă proprie, bine intuite și retransmise sau zugrăvite în arta cuvântului românesc. Răspândită în provinciile țării în zeci și zeci de exemplare, funcțiunea ei a fost încununarea continuității spirituale românești persistența de foarte multe secole și întărirea sentimentului de unitate continuă a poporului român”¹⁶.

Am să închei acest scurt articol cu o strofă dintr-o poezie a poetului „logosului întrupat în istorie” Ioan Alexandru, care promitea domnitorului Constantin Brâncoveanu zicând:

¹⁶ I. P. Chițimia, *Un monument de valoare literară perenă – Biblia lui Șerban Cantacuzino (1688)*, în „Biblia de la București”, 1988, p. 983.

„Sece carnea mea de pe pământ

Putrezească sufletul în mine

De voi rușina credința ta

Brâncovene, frate Constantine”; credința luată și învățată de pe Biblia lui Șerban și a lui Constantin. Cu Biblia în mână a venit la seminarul teologic din Buzău în anul 1981 și, arătând-o elevilor a spus: „aceasta este cartea din care s-au născut popoare, civilizații și în care viețuim cu toții. Aceasta este cartea care s-a revelat umanității, cea mai importantă, adevărul pentru eternitate, de renaștere morală și spirituală... Cuvântul Bibliei are puterea să hotărască pe om să își schimbe viața, să își întemeieze familie, să își crească copiii dacă este căsătorit, să viețuiască moral, să-și supună trupul ascezei dacă este monah, să îndemne și să fie om al iubirii... Sunteți oameni care veți vorbi poporului și vă veți hrăni din cuvânt. Fiți, așadar, propovăduitori ai religiei și apostoli ai neamului...”.

Să crezi în Dumnezeu și să-ți iubești țara. Așa au făcut înaintașii noștri, așa să facem și noi, bineștiind că Sfânta Scriptură și Sfânta Liturghie formează împreună călăuza dreaptă pe drumul desăvârșirii morale și al comuniunii cu Dumnezeu întreit în persoane, cu Biserica și cu întregul neam românesc dreptcredincios.

Liturghierul - prima carte tipărită pe pământ românesc - 1508, noiembrie, 10

Istoria politică a Țării Românești în a doua jumătate a secolului al XV-lea este dominată de uriașa personalitate a domnitorului vecin Ștefan cel Mare al Moldovei, și de teama ce o inspirau turcii. Încercările „atletului lui Hristos” de a face din domnii Țării Românești, unii puși chiar de el, aliați și luptători pentru independența și pentru cauza creștină, nu dau rezultate, unii dintre ei trecând imediat de partea turcilor (Basarab Laiotă, Țepelus, Vlad Călugăru) numai ca să-și prelungească „o domnie fără glorie și fără strălucire. Trecuse vremea lui Mircea cel Mare și Vlad Țepeș, când mulțimile turcilor se speriaseră într-atât încât se socotea fericit cel ce putea trece dincolo în Anatolia”.

Sfârșitul veacului găsește pe tronul Țării Românești pe Radu cel Mare (1495-1508), „Mare” nu că ar fi făcut cine știe ce fapte vitejești împotriva turcilor, căroră le era „supus ascultător”, ci pentru că a dorit pacea ca să se poată ocupa de organizarea țării și, mai ales a Bisericii. În acest scop aduce în țară pe fostul patriarh al Constantinopolului, Nifon (1486-1488 și 1496-1498), scaun pe care l-a părăsit din cauza neînțelegerilor cu turcii. Cunoscându-l și apreciindu-l, Radu cel Mare îl cheamă în țară de la Adrianopol unde fusese surghiunit. Nifon răspunde chemării, venind - se pare - în primăvara anului

1503¹⁷.

Discutabilă data venirii lui Nifon în țara noastră însă, o dată venit, se apucă de treabă și pentru că „mitropolitul muntean lipsea, episcopi de Severin nu se mai numeau de mult... era o adâncă decădere în Biserica țării... Nifon făcu deci adunare cu toți egumenii de la toate mănăstirile țării Ungrovlahiei și tot clirosul bisericii, cu Domnul și cu toți boierii, cu preoții și cu mirenii. Cu ei toți împreună dădu astfel așezământul statornic pentru Mitropolia țării, pentru episcopia olteană a Severinului, pentru episcopia de la răsărit care fu așezată în vechiul târg de hotar, al Buzăului. Hirotoni și doi episcopi, și le deade și eparhie hotărâtă, care cât va birui”. Și continua Iorga: „mai târziu, de Radu Vodă Paisie, 17 septembrie 1544, cu ajutorul Patriarhului constantinopolitan Ieremia, supt vlădica Anania, pentru Buzău se făcu orânduire, fixând județele supuse cu judecata lor oblăduirii episcopului de acolo: Buzăul, Râmnicul Sărat, Brăila și Secuienii, cu toate hirotoniile preoțești, ca să fie Scaunul sfintei marii biserici a Buzăului întemeiat și sigur și sfințiților episcopi și dumnezeieștilor preoți și călugărilor care vor petrece în acest sfânt locaș pentru hrana și îmbrăcămintea lor”¹⁸.

Așadar: „dădu așezământul statornic pentru Mitropolia țării”, mutând reședința mitropolitului de la Curtea de Argeș la Târgoviște; fixează reședința episcopiei de Severin, după căderea cetății în mâinile ungarilor, la Râmnicu Vâlcea; înființează episcopia Buzăului.

Om învățat, bun organizator, intransigent față de păcatele tuturor, dar mai ales, ale celor ce conduceau destinele țării, intră în conflict cu Radu cel Mare în anul 1505, părăsește Târgoviște și se retrage la Athos unde moare la 11 august 1508.

Reorganizarea ierarhiei bisericești, introducerea tiparului în Țara Românească, precum și multele ctitorii ridicate pe tot cuprinsul țării și numeroasele danii făcute mănăstirilor din țară și de la Athos, sunt activități de mare însemnătate bisericească și culturală, pe care Radu cel Mare - un domnitor care s-a ferit de dușmănia celor mari și dorind mai presus de toate pacea - le-a realizat într-o domnie scurtă și într-o vreme când țara era înconjurată numai de dușmani. Era un doritor de cultură, un domnitor care încerca un proces de modificare, de ridicare și înălțare duhovnicească și materială pentru poporul obidit și înrobit de cei ce-l stăpâneau. Ca și alți înaintași ai săi, dar mai ales ca cei ce i-au urmat la tron, se apropie de focarele de cultură dintotdeauna: mănăstirile, stimulându-le și ajutându-le să susțină viața duhovnicească și să răspândească arta și cultura în neamul nostru

¹⁷ C.C. Giurescu, Dinu Giurescu, *Istoria românilor*, vol. II, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 205.

¹⁸ Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 122-123.

românesc. Astfel, mănăstirile vor deveni centre spirituale ale vieții românilor, înființând școli în care se propovăduia întărirea spiritului românesc prin credința, prin nădejdea într-o unire a tuturor românilor și prin dragostea de patrie. Prin „sabia duhovnicească” a rugăciunii, prin puterea cuvântului rostit de la amvon de preoți și călugări și prin exemplul personal îi îmbărbăta pe oameni în lupta pentru apărarea pământului strămoșesc, spunându-le ca mai târziu M. Eminescu:

„Eu îmi apăr sărăcia și nevoile și neamul
Și de-aceea tot ce mișcă-n țara asta, râul, ramul
Mi-e prieten numai mie, iară ție dușman este...
N-avem oști dară iubirea de moșie e un zid
Care nu se-nfiorează de-a ta faimă, Baiazid”.

(Scrisoarea a III-a)

Cartea religioasă, manuscrisele liturgice, și nu numai, copiate cu multă trudă de monahi smeriți, cunoscuți doar cu această ocazie, au contribuit hotărâtor la păstrarea unității noastre naționale și ortodoxe. Dorința domnitorului era să uniformizeze tradiția manuscriselor bisericești care circulau în toate cele trei țări românești și face tot ce poate pentru introducerea tiparului, aducând în țară un cunoscător al meșteșugului în tipărire. Mănăstirea Dealu, din apropierea capitalei, unde domnul ridicase o frumoasă biserică, este locul în care a funcționat tipografia adusă de la Veneția condusă de vestitul călugăr sârb Macarie, care-și făcuse ucenicia la Veneția și care, înainte de a veni la noi, tipărise în Muntenegru trei cărți principale de slujbă: Octoihul (1493-1494), Psaltirea (1495) și Molitvelnicul (1493-1495). În 1496 Muntenegru este ocupat de turci, iar Macarie, auzind de faima voievodului muntean, vine, probabil la Dealu, și se apucă de tipărit.

Primele trei cărți tipărite pe pământ românesc sunt: Liturghierul - prima ediție a acestei cărți de cult, în anul 7016 (1508)... luna noiembrie 10 zile; Octoihul - 1510 și Tetraevanghelul - 1512 - toate în limba slavă, limba Bisericii și a cancelariei domnești din vremea aceea de la noi.

Liturghierul, de la tipărirea căruia s-au împlinit recent 500 de ani, este prima ediție a acestei cărți de cult, prima carte tipărită în Biserica Ortodoxă. Este cartea de bază a preotului și cuprinde cele trei Sfinte Liturghii care se oficiază în Biserica Ortodoxă Română: a Sfântului Ioan Gură de Aur, a Sf. Vasile cel Mare și a Sf. Grigorie Dialogul, precedate de o „frumoasă învățătură a Sf. Vasile cel Mare despre Sf. Liturghie și despre apropierea cu vrednicie de Sfânta Împărtășanie” urmate de rugăciunile Vecerniei mari, alte rugăciuni „pentru toate păcatele vrute și nevrute” și se încheie cu nota de la sfârșit sau epiloul, în care apar date referitoare la apariția cărții:

„... că s-a început aceasta sfântă carte... supt porunca domnului Io Radu Voievod, fie-i lui veșnică pomenirea, și s-a săvârșit... din porunca... prea

luminatului domn Io Mihnea, marele voievod a toată Țara Ungrovlahiei și a părților de la Dunăre în anul întâi al domniei sale, ostenindu-se și smeritul monah și preot Macarie. În anu 7016 (1508)... luna noiembrie 10 zile”¹⁹.

Această primă tipăritură munteană este de o frumusețe rară: litera bine tăiată, frontispiciile, inițialele și vignetele colorate (unele) în roșu și negru, se aseamănă cu acelea ale vechilor manuscrise de la noi, pe care călugării se întreceau a le lucra cât mai frumos. Apoi, Macarie avea în spate câțiva ani buni de tipărire la Venetia, unde studiasse, și în Muntenegru de unde fugise de frica turcilor, și cunoștea foarte bine arta de a tipări, înfrumuseța și lega cărțile.

Liturghierul tipărit de Macarie reprezintă un monument de spiritualitate și cultură a poporului român, ajută la uniformizarea practicii liturgice pentru întreaga ortodoxie și constituie model pentru edițiile viitoare ale acestei cărți. Munca lui a fost ușurată de existența pe teritoriul țării noastre a acelor manuscrise liturgice grecești și slavonești la care au trudit călugării din mănăstirile noastre. Acești începători de cultură românească (limba era slavonă dar gândirea nu), precum și cei ce îi vor urma, au avut rolul unor păstrători ai eforturilor culturale ale scriitorilor și traducătorilor mai vechi decât ei din sudul Dunării, din istoria culturii răsăritene. Din simpli copişti ei deveneau participanți activi la destinele culturii și chiar creatori de opere: două sute de ani mai târziu, de opere românești „care au îmbogățit literatura bisericească română... cu creații de pe pământul românesc”, „de o importanță deosebită nu numai pentru ortodoxia românească de pretutindeni, ci și pentru ortodoxie în general”.

Putem spune, așadar, că Liturghierul din 1508, prima carte tipărită în țara noastră, reprezintă o lucrare de bază în literatura și în practica bisericească, model pentru cei ce o vor traduce și o vor tipări în limba română un veac și jumătate mai târziu.

Cele trei sfinte Liturghii din cuprinsul cărții formează centrul liturgic al Bisericii Ortodoxe, așa cum Sfânta Liturghie este centrul vieții noastre spirituale care luminează înțelesul Sfintei Scripturi, prin Sfânta Liturghie biserica aducând prinosul ei de recunoștință și de cinstire pentru toate binefacerile primite de la Dumnezeu. Sfânta Liturghie este o prelungire, o actualizare a jertfei Mântuitorului descrisă în Sfânta Scriptura, invocată de toți credincioșii care participă la ea și care se pregătesc prin rugăciunile, cântările și citirile ce se fac în biserică, și încununată de împărtășirea cu Trupul și Sângele Mântuitorului, pentru cei vrednici să-L primească. Sfânta Liturghie a fost și este unica formă de educație morală și duhovnicească a poporului nostru; este ca o icoană care, prin rugăciuni, citiri și cântări, la care trebuie să participăm cu toții, ne pune în față toată lucrarea Mântuitorului și jertfa Lui pentru mântuirea

¹⁹ C.C. Giurescu, Dinu Giurescu, *op. cit.*, p. 204

neamului omenesc căzut în păcat.

De aceea Sfântul Sinod a hotărât ca aceste două cărți să se sărbătorească împreună.

Sfânta Scriptură ne înfățișează toată viața pământească a Mântuitorului Hristos, învățătura Sa, patimile, răstignirea, moartea, învierea și înălțarea Sa la cer, iar Sfânta Liturghie ne dă posibilitatea să ne întâlnim cu Fiul lui Dumnezeu și să ne împărtășim cu El în Sfânta Taină a Euharistiei care se oficiază numai în biserică, motiv pentru care Sf. Maxim Mărturisitorul ne învață că „tot creștinul trebuie să se afle des în sfânta biserică și să nu lipsească de la Sfânta Liturghie... care cuprinde atâtea taine ale mântuirii noastre în sfânta rânduială a dumnezeieștilor simboluri ce se săvârșesc”.

Sfânta Liturghie stabilește legătura firească între Hristos-Dumnezeu devenit om în Sfânta Scriptură, și omul - Adam căzut în păcat, tocmai pentru a ridica din nou pe om la conștiința esenței sale divine. Un om nu putea deschide iarăși porțile cerului și atunci s-a jertfit Dumnezeu-Fiul acum două mii de ani și de atunci se jertfește zi de zi în Sfânta Liturghie restabilind puntea de legătură între creație și Stăpânul ei ca posibilitate la îndemâna celor care cred și înțeleg că cerul și pământul sunt iarăși împreună.

Sfânta Liturghie ni-L dă nouă pe Mântuitorul, iar „noi înșine și unii pe alții și toată viața noastră, lui Hristos Dumnezeu să o dăm”.

Résumé

Même si le statut politique et juridique des états roumain a l'époque médiévale n'était pas favorables au développement politique la suzeraineté ottomane a pourtant, permis, pendant les siècles un procès culturel qui a défini une conscience nationale près du peuple roumain. L'église orthodoxe a été la seule institution qui a eu la possibilité de réaliser un cadre favorable a l'enseignement dans ces années. A cet époque la le plus important règne était celle de Radu le Grand qui, a l'aide du moine serbe Macarie a fonde la première typographie dans les pays roumains. Apres celui ci c'est l'évêque Mitrofan qui a continue la publication des quelques important oeuvres religieuses comme Les Minées, La Bible de Serban Cantacuzino etc.

On peut, aussi souligner l'importance de la typographie de Buzau comme un important centre de dissémination de la culture religieuse et nationale pour les autres provinces roumains.